

חַוֵּץ לְסִפְרוֹת וּלְאֲמִנוֹת

דרכו של צמח בבקורת

מאת משה גז

הספר החדש של ש. צמח, "שתי וערב" (עם עובד, תשי"ט), הוא נדבך נוסף בבנין המחשבה הביקורתית בספרותנו, בנין המוקם זה עשרות בשנים על ידי מבקר תוסס ורב־תנועה, השליט תחומי פעלו, הבוטח באמנותיו, המסתער במרץ מתחדש והולך על התופעות השונות בעולמם הספרות והתרבות שלנו. בנין זה קירותיו מתרוממים בקו ישר על ישר דומה, והכיפה מזדקרת מעל: את דעותיו על החזיונות השונים בספרות העברית: מנסה צמח לכונן על יסודותיה של שיטה כללית בביקורת, על מערכת של השקפות מעובדות וככל האפשר גם מנומקות. ערות מחשבתו ותקיפות דעתו של צמח נתגלו בצעדי הראשונים, ובמרוצת הימים העמיק ללבן ולבסס את השקפותיו, ויש שחזר פעמיים ושלוש לאותם נושאים גופם, מתוך נקודת־תצפית גבוהה יותר. לא כל מסקנותיו כובשות תמיד את כל הקוראים במידה שווה של כוח־הוכחה. לא כל דעותיו מתחברות זו עם זו בהתאמה מלאה, אבל כתר בחו לעולם מעמיקה ושופעת, ומאמרי אצרות של דעת ושל ידיעות, והרכה מהנחותיו מבוססות לאיתנות, וסגנון גל, היונק ממעמקי העברית והחתום בחותם אישיותו, קובע ברכה לעצמו: משנתפס צמח לסוגיה מן הסוגיות, יזפוך־בה ויהפוך בה עד שיהיו נהירים לו כל סבואיה ומוצאותיה, בפולמוסו שגור הוא רב עצמה, אך לעולם דרכו תרבותית ומלחמתו היא ברעיון

נות ולא בכעלי־הרעיונות הוא נוהג לפי שני התנאים שקבע: הביקורת מתחילה לה לומר כל דבר, אבל אסור לה לפגוע במחבר. בספרו "בארצות נור" (יצא בתרפ"ה) מוסר צמח מפיו של סופר עברי בווארשה מדברים האלה: אם אני קורא מאה שורות בספרותנו, כחובות בכשרון ובטעם, יום זה הג הוא לי. מאן נכתבו בספרותנו אלפי שורות בכשרון ובטעם, וגם הביקורת הזנבית — עלובה זה שמכל הצדדים יוצא עליה הקטרוג ששבי ליה נפתלים ושוממים, — גם היא אינה ירודה כל כך בנכסיה, ועם זאת ספר חדש של צמח — יום של קורת־רוח הוא לה. מכל ספר מהלכת רוח סוערת המפורת מוסכמות, המטאטא שגיונות, והספר החדש "שתי וערב" הוא, כאמור, נדבך נוסף בעירוב מהשבוטיו, המאמרים שבו דנים בשלושת תחומי העניינים, שצמח נדיר בהם: א) שליחותה ותוקפה של הביקורת, ב) בעיות החזיונות בספרות העברית החדשה, ג) בעיות־יסוד שצמדו בשנים האחרונות במרכון של המחשבה והתרבות שלנו (שאלת תא־טונה הדתית בחינוך, מקומו של אחר־העם בתרבותנו, דרכי התפתחותה של הלשון העברית).

שליחותה של ספרות ושליחותה של ביקורת
אמונה בשליחותה העליונה של הספרות — זוהי נקודת־המוצא של

הביקורת לפי צמח היא לא רק שייכות (כלומר, בת־לוויה ועוזרת לספרות) אלא היא צורה ספרותית בפני עצמה, דרך מדרכי הביטוי, ונכון לה תפקיד ראשון במעלה, הספרות והביקורת הן זהו זה שדה המערכה להתעוררות עמים, ופריחתה של בקורת היא אות להתאוששות כללית. אין תרבות של אומה מתקיימת אם אין בקורת הולכת לפניו ומכוונת צעד־דיה" (א, 211). הביקורת נטולה את היצרים הרעים של קנאה ותרעומת המצויות במשאס־למחנם של בני אדם, שכן היא פועלת במציאות דמונית שאינה מעורבת בהרפתקאות־הם של חיי יום־יום" (א, 120), ויש בידו של המבקר לשקול "מתוך חיי רוח גמורה ומתוך כנות שלמה" (א, 209). וכך שרויה הביקורת בשכנות טובה עם המוסר, ובעצם תביעותיה, בעצם גילוי־הלב היושר וטהר־הכֶּסֶף וזנות שלה מעלה היא סביבה טהור, נעלה, מרוממת (א, 120), ולפיכך השאלה "על דבר מציאותה החינוקה של בקורת נכונה וישרה ואמיצת־לב ובת־חורין כה כבדה היא בערכה וב־השפעתה" (א, 106).

ואולם רק בקורת שפילוסופיה כל־לית משגחת עליה ומכוונת את מהלך המחשבה שלה" (ב, 66) עשויה למלא את תפקידה. על הביקורת להיות בעלת רצייה, בעלת משגת־נפש, זאת ועוד אחרת: אין הביקורת רק סניף גוריה בלבד או קטיגוריה בלבד, המבקר חייב "להביא את העניינים לידי הנועה", לברר, להעדיף, להוכיח ול־הדגים, ולא זו אף זו: כדי שהשפעת המבקר תהא ממשית ובלתי־אמֶצֶעית, מן הראוי שהוא יהיה "בן זמנו ואל חבריו עליו להפנות דבריה, אך הם עליו לשפוט, מהם עליו לתבוע תביעותיו" (א, 177). דרישה חדשה מעותית לאקטואליות, שאינה מתחמקת מן הסובב אותה, דרישה לעוד לב, שאינו גרעת מפני קשרים אישיים ומפני "מה יאמרו הבריות".

כבר בספרו הקודם (ביהוד במסה "תוקפה של הביקורת") עשה צמח מאמצים לבסס את סמכותה ואי־תלותה של הביקורת. בספרו החדש, במסה המזהירה "מה בין ספר וסופר וקורא למבקר?" ממשיך הוא בטאמציו אלה למצוא נקודת־משען אובייקטיבית למ־סורת. הוא בודק בקפידה את שלוש שיטות הביקורת העיקריות המהלכות בתקופה האחרונה: את תורת־המשמֶעֶעוֹת (מיסורו של י. א. ריצ'ארדס), את השרטה החמרנית־דיאלקטית ואת זו המתבססת על תורות המעמקים שבפסיכואנליזה, ומוכיח שלשלתן אין אמת־מידה מוחלטת להבחין ול־סוק בענייני ספרות ושכל אחת מהן לקויה בחסר, שלוש השיטות יוצאות מן "יש־שבספרות" מסויים, ואילו צמח גורס ש"על כרחך אתה מקבל קיום אידיאל של צורה בתוך התור דעה תאנשית ואותו אתה מקדים לישותה של ספרות" (ב, 78). ההעֶרְכָה קודמת איפוא לבדיקה, האר־דיאלים של אינו שלמות ספרותית נכספת מצויים בתודעתו של המבקר קודם לכל פעולה, בקרתית שלו, ואידיאלים אלה הם ערובה לבקורת (סוף בעמ' 8)

1) רוב המובאות שבטאמרנו זה הם מתוך 2 ספריו של צמח: א) "מסה וביקורת", הוצ' אגודת הסופרים העבריים ליד "דביר", שנת תשי"ד. ספר זה יצויין להלן באות א. ב) "שתי וערב", הוצ' עם עובד, שנת תשי"ט. ספר זה יצויין להלן באות ב'. ספרי צמח האחרים מובאים כאן בשמם המלא.

